

ЧЛАНЦИ

Миљан ГОГИЋ*

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ЦИБОРИЈУМА ИЗ САКРИСТИЈЕ КАТЕДРАЛЕ СВ. ТРИПУНА ПОСВЕЋЕНОГ ПЕТИЛОВРИЈЕНЦИМА

ABSTRACT: *This work presents new information about the ciborium from the Kotor cathedral of St. Tryphon, for which a part of the scientific world believes it does not represent a whole, but rather fragments of several related ciboria. We attempt to answer the question as to whom this ciborium was dedicated and when it was erected. By analysing the available sources, it can be concluded that the ciborium was constructed during the eighth decade of the 12th century, back in the days of bishop Nikephoros II and that it was dedicated to the Kotor saints Andrew, Peter and Lawrence.*

KEYWORDS: *Kotor, ciborium, St. Tryphon Cathedral, Petilovrijenci, Nikephoros II*

1. Увод: Један или више циборијума?

Једно од комплекснијих питања која се тичу катедрале Св. Трипуна у Котору, око којег се дуго води полемика у науци, јесте проблем који се односи на у потпуности сачувану страницу циборијума и пронађене фрагменте који су јој веома слични по декоративним елементима, дуктусу слова натписа, димензијама, материјалу од којег су направљени.¹

* Аутор је виши истраживач у Историјском институту Универзитета Црне Горе у Подгорици и сарадник у настави на Филозофском факултету Универзитета Црне Горе у Никшићу.

¹ О циборијуму (*ciborium, arca, turis*) као литургијском намјештају, његовом поријеклу, функцији видјети: *Reallexikon für Antike und Christentum*, Herausgegeben von T. Klauser, Band I, Stuttgart 1955, 68–70; *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, Herausgegeben von K. Wessel unter Mitwirkung von M. Restle, Lieferung 7, Stuttgart 1965, 1056; *Illustrated dictionary of historic architecture*, Edited by C. M. Harris, New York 2000, 115; *Sturgis' illustrated*

У науци су о том питању заступљена два мишљења. По првом, наведене фрагменте који су сачувани треба сматрати дијелом ансамбла једног циборијума коме припада и сачувана страница, односно дјеловима других аркада истог литургијског намјештаја.² За разлику од овог, може се рећи аргументованог мишљења, у науци је ипак постало преовлађујуће мишљење да су у питању дјелови више различитих циборијума, олтарског, крстионичког и једног, односно још два циборијума од којих су неки могли потицати из првобитне цркве Св. Трипуна.³ Заступници ове тврдње сличност пронађених фрагмената објашњавају њиховим настанком у истој которској клесарској радионици. Питање интерпретације текста натписа на сачуваној страници и оног на пронађеним фрагментима страница циборијума чини ову тему комплекснијом. Сва ова проблематика испреплетана је са питањима намјене овог циборијума, или више њих (код заступника теорије да се ради о више циборијума), као и њиховог положаја прије него што су доспјели у катедралу.

Композиција циборијума, односно фрагмената декоративно сличних страница које својим изгледом сугеришу да припадају једној архитектонској цјелини, откривана је постепено, како су се откривали његови дјелови и били представљани научној јавности.

1. 2. Сачувана страница циборијума

Дуго је била позната само у потпуности сачувана страница циборијума са натписом и рељефним представама (сл. бр. 1). Пронађена

dictionary of architecture and building, An Unabridged Reprint of the 1901–2 Edition, R. Sturgis et al. Vol. I, A–E, New York 1989, 602–603; Д. Љ. Маринковић, *Циборијум - порекло, историја и типологија облика*, Теолошки погледи, год. 40, бр. 1/3 (2010), 125–139.

² J. J. Martinović, *Pokušaj rekonstrukcije ciborija kotorske Katedrale*, (даље J. J. Martinović, *Pokušaj rekonstrukcije*) Petriciolijev zbornik I, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (даље PPUD) 35 (1995), 345–355; N. Jakšić, *Predromanički reljefi 9. stoljeća iz Kotora*, PPUD 38 (1999–2000), 131–134; J. J. Martinović, T. Ploćienik, *Epigrafika Crne Gore, Latinski i italijanski natpisi na kamenu od IX do XVII vijeka* (даље J. J. Martinović, T. Ploćienik, *Epigrafika Crne Gore*), Varšava 2016, 19–23. Изузимајући случајеве када се настоје додатно аргументовати закључци који се по први пут презентују у овом раду, неће се износити детаљни описи страница циборијума, односно његових фрагмената, пошто се они налазе у литератури која се помиње у раду.

³ P. Vežić, *Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru* (даље P. Vežić, *Ciboriji*), PPUD 39 (2001–2002), 91–122 (Слике бр 1, 2, 3, 4, 5, 6 у мом раду преузете су из овог рада Павуше Вежића, у питању су слике са страница 93, 99, 101, 102, 107.); P. Vežić, M. Lončar, *НОС TIGMEN Ciboriji ranog srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije* (даље P. Vežić, M. Lončar, *НОС TIGMEN*), Zadar 2009 (Цртежи бр. 4. и 5. у мом раду урађени су према цртежу из ове монографије Павуше Вежића – „grafička rekonstrukcija ciborijuma iz bazilike Sv. Tome u Zadru“, 92 стр.); M. Čanak Medić, Z. Čubrović, *Katedrala Svetoga Tripuna u Kotoru*, Kotor 2010.

је у секундарној употреби, узидана изнад једних помоћних врата која воде у сакристију катедрале.

Међу првима публиковање текста овог натписа урадио је Јосип Ђелчић, у својој монографији о Котору.⁴ Током XX вијека на више мјеста објављен је текст натписа у облику који представља његово исправно читање:

ANDREE SANCTI AD HONOREM SOCIORVMQ MAIOREM+⁵

Вријеме настанка ове странице циборија и натписа на њему везује се за IX или XI вијек, односно изградњу првобитне градске катедрале, затим са првобитном црквом посвећеном Св. Трипуњу, односно за изградњу цркве которским мученицима Петру, Андрији и Ловру. Што се тиче личности које се помињу у натпису, на које се он односи, не постоји јединствено мишљење о томе коме је натпис посвећен. Јосип Ђелчић, поводећи се за њим и Томас Грахам Џексон (*Thomas Graham Jackson*), због погрешног читања, овај натпис везивали су за Андреација који је саградио првобитну цркву Св. Трипуна.⁶ Иво Стјепчевић сматрао је да је натпис посвећен Св. Андрији апостолу.⁷ Оспоравајући ово његово мишљење, Лазар Мирковић је утврдио да под Андријом SOCIORVMQUE треба видјети которске мученике, браћу Андрију, Петра и Лавренција, познате као Петилловријенци⁸, што је у новије вријеме по-

⁴ G. Gelcich, *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro* (даље G. Gelcich, *Memorie storiche*), Zadar 1880, 44. Текст натписа, по његовом читању гласи: ANDREESCI · AD · HONOREM SOCIORVMQ · MAIOREM + Он је прве двије ријечи читао заједно, види се да је размак између њих велики, да се над словима SCI налази лигатура, па се та ријеч мора читати SANCTI. Исту грешку приликом транскрибовања текста натписа начинио је крајем XIX вијека у свом дјелу и енглески научник Томас Грахам Џексон, који је оставио цртеж њеног положаја изнад врата сакристије, прије него што је она са тог мјеста уклоњена (T. G. Jackson, *The Dalmatia, the Quarnero and the Istria*, III, Oxford 1887, 43, сл. 74, 75.).

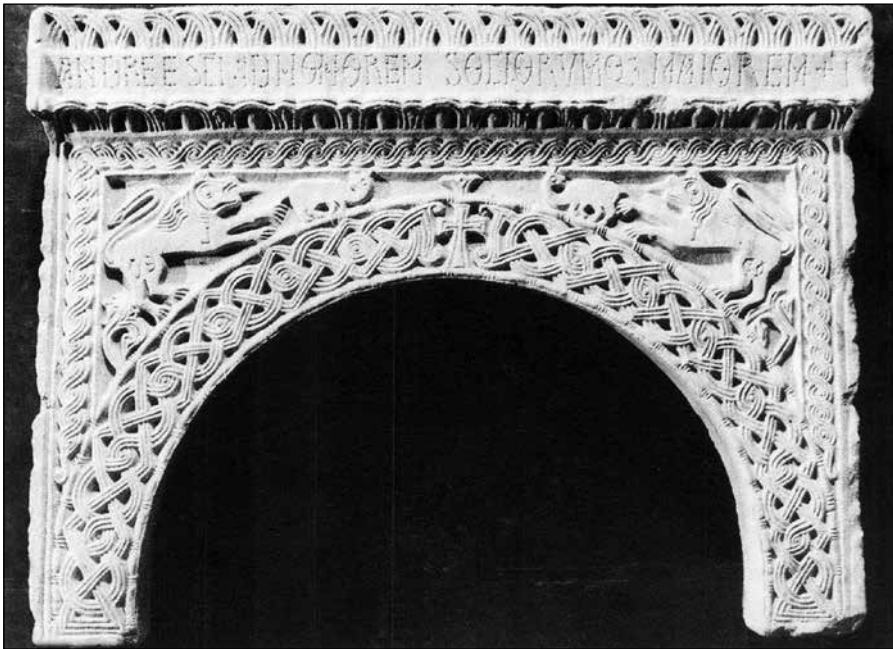
⁵ Овдје ће се навести нека издања: J. Braun, *Der christliche Altar II*, München 1924, 207; M. Vasić, *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji*, Beograd 1924, 115; I. Stjepčević, *Katedrala svetog Tripuna u Kotoru*, Split 1938, прештампано у: Arhivska istraživanja Boke Kotorske, Perast 2013, 16, 74; Л. Мирковић, *Фрагмент киворија у цркви Светог Трипуна у Котору*, Старинар НС 2 (1951) 277-279, 277; Лj. Karaman, *O slijedu gradnje Katedrale u Kotoru*, РРUD 9 (1955), 6,7; J. Ковачевић, *Средњовековни епиграфски споменици Боке Которске II*, Споменик САН 105 (1956), 9; I. Pušić, *Preromanska dekorativna plastika u Kotoru*, Вока 3 (1971), 39-51, 44, сл. 8; J. J. Martinović, *Pokušaj rekonstrukcije*, 348; P. Vežić, *Ciboriji*, 94-96; P. Vežić, M. Lončar, *НОС TIGMEN*, 127; N. Jakšić, *Srednjovjekovno kiparstvo do zrele romanike*, у: *Zagovori Svetome Tripunu*, Kotor - Zagreb 2009, 98 (M. Zornija).

⁶ G. Gelcich, *Memorie storiche*, 44; T. G. Jackson, *The Dalmatia, the Quarnero and the Istria*, III, 43, сл. 74, 75.

⁷ I. Stjepčević, *Katedrala svetog Tripuna u Kotoru*, 16. Ово мишљење заступа и Павле Мијовић (P. Mijović, *Ulcinjски ciborijum*, Starinar n. s. XXXVI (1985), 102).

⁸ Л. Мирковић, *Фрагмент киворија у цркви Светог Трипуна у Котору*, 278.

стало преовлађујуће у науци. И поред тога, Иван Стевовић изнио је претпоставку да је у питању Св. Андрија Стратилат, чије су мошти по наводима тог аутора у Котор доспјеле када и мошти Св. Трипуна, односно у исто вријеме када и Св. Анастасија у Задар.⁹

Слика бр. 1.

За анализирање основног натписа на у потпуности сачуваној страници циборијума, односно његово датирање, коришћене су и представе на преосталом дијелу те странице циборијума. На ликовним представама лавова на тој страници циборијума налази се натпис LEO са унцијалним обликом слова Е и ромбоидним О карактеристичним за крај VIII - почетак IX вијека. Палеографском анализом слова основног натписа, констатовано је да припадају XI вијеку.¹⁰

⁹ И. Стевовић, *Свети Андреја у которском натпису ANDREE SCI AD HONOREM SOCIORVMQ MAIOREM*, Zograf 27 (1998-1999), 23-32.

¹⁰ Наведену анализу извршио је Виктор Новак. Као објашњење те разлике изнијета је претпоставка да доњи дио циборијума на којем се налазе представе лавова и горњи дио на којем се налази натпис нијесу из истог периода, већ да су у питању два комада камене пластике. За то тумачење наведено је да је приликом израде циборијума употребљен већ раније коришћен камени предмет, на којем је вјешт клесар укљонио претходни текст и исклесало нови у XI вијеку (Ј. Мирковић, *Фрагмент киворија у цркви Светог Трипуна у Котору*, 277); I. Rušić, *Preromanska dekorativna plastika u Kotoru*, 44.

Полазећи од констатације да је наведени циборијум потицао из XI вијека, и опцији да је припадао амбијенту првобитне цркве Св. Трипуна, Јован Мартиновић је суздржан према могућности да се он, по свему судећи, квадратне основе (димензија око 130x130 цм), могао налазити у презвитеријалном простору. Такође, по његовом мишљењу није могао бити смјештен ни под поткуполним простором над саргофагом Св. Трипуна. Због тога он сматра да је овај циборијум рађен за неку другу цркву, односно да је у катедралу Св. Трипуна донешен накнадно, наводећи као могућност да је он грађен за цркву посвећену Петилловријенцима.¹¹ Павуша Вежић за сачувану страницу циборијума каже да је била дио олтарског циборијума и да је у катедралу, освештану 1166. године, пренешена из старе катедрале, која се налазила на мјесту данашње цркве Св. Марије Колеђате.¹²

1.3. Циборијум –фрагмент, друга страница

Почетком шездесетих година XX вијека научној јавности постао је познат фрагмент још једне странице циборијума са дијелом текста натписа (сл. бр. 2). Његов власник, Љубо Иванишевић, предао је тај дио натписа на чување катедрали. Фрагмент садржи декорацију, украсе, тип слова који га могу сврстати у дио ансамбла циборијума којем је припадала већ наведена, сачувана страница. Сачувани дио текста натписа на тој страници циборијума гласи:

...[N]IKIFORIVS N...¹³

По мишљењу Павуше Вежића, овај дио аркаде са поменутиим натписом не може се довести у везу ни са олтарским ни крстионичким циборијумом, зато што се од њих разликује дебљином плоче од које је направљен, нагибом површине на којој се налазио натпис, као и ширином траке уз лук. Из ових разлога он сматра да је поменути фрагмент припадао неком трећем циборијуму, који је могао потицати из првобитне меморије Св. Трипуна.¹⁴ Са његовим мишљењем сагласне су Мил-

Ова разлика у изгледу слова натписа објашњена је њиховом изградом, гдје је као узор за обликовања слова на лавовима коришћен неки старији предложак, различит од оног којим је исписиван основни натпис (J. J. Martinović, *Pokušaj rekonstrukcije*, 351).

¹¹ J. J. Martinović, *Pokušaj rekonstrukcije*, 352-353; J. J. Martinović, T. Płóciennik, *Epigrafika Crne Gore*, 22.

¹² P. Vežić, *Ciboriji*, 92-93; P. Vežić, M. Lončar, *НОС TIGMEN*, 124; N. Jakšić, *Srednjovjekovno kiparstvo do zrele romanike*, 96-98 (M. Zornija).

¹³ J. Ковачевић, *Маргиналије уз проблеме археологије и уметности раног средњег века*, Зборник ФФ VII-1 (1963), 150; I. Pušić, *Preromanska dekorativna plastika u Kotoru*, 45; N. Jakšić, *Srednjovjekovno kiparstvo do zrele romanike*, 99 (M. Zornija).

¹⁴ P. Vežić, *Ciboriji*, 105; P. Vežić, M. Lončar, *НОС TIGMEN*, 133; N. Jakšić, *Srednjovjekovno kiparstvo do zrele romanike*, 99 (M. Zornija).

Слика бр. 2.

помиње на овом фрагменту натписа постоје различите интерпретације и претпоставке: да је ријеч о византијском цару Нићифору I, да је то име једног од двојице истоимених которских бискупа из друге половине XI вијека, да се ради о имену донатора.¹⁷

¹⁵ М. Čanak Medić, Z. Čubrović, *Katedrala Svetoga Tripuna u Kotoru*, 30, 32.

¹⁶ Као примјери могу се навести различити изгледи страница четвоространог циборијума из цркве Св. Андрије у Бетики код Пуле, затим циборијума проконзула Гргура у катедрали Св. Анастасије (Св Штосије) у Задру, затим различите аркаде циборијума из базилике Св. Томе у Задру, као и различит изглед страница циборијума у цркви Св. Марте у Бијаћима код Трогира (P. Vežić, M. Lončar, *НОС TIGMEN*, 70, 84, 90, 108.).

¹⁷ Јован Ковачевић је сматрао да се ради о византијском цару Нићифору I (802-811), налазећи хронолошку блискост овог натписа са натписом на улцињском циборијуму на којем се помињу византијски цареви Лав V и Константин VI, са почетка IX вијека, датирајући тако циборијум (*Marginalije uz probleme arheologije i umetnosti ranog srednjeg veka*, 150; ИЦГ I, Титоград 1967, 375, 379-380). Негирајући византијску власт над далматинским тј. источнојадранским градовима током прве половине IX вијека, Јован Мартиновић је, у првом тренутку, изнио претпоставку да је у питању један од двојице истоимених которских бискупа из друге половине XI вијека. Аутор је вјероватно омашком навео да су ти епископи били из друге половине XI вијека, њихово

ка Чанак Медић и Зорица Чубровић, које истичу разлике детаља у декорацији овог фрагмента циборијума у односу на већ поменути страници, наводећи да се ради о два посебна четворострана циборијума.¹⁵ Наведене разлике између аркада ипак не могу бити довољан аргумент за тврдњу да овај фрагмент није дио аркаде циборија којем припада сачувана страница, када има и других примјера на источнојадранској обали да се странице истог циборијума разликују по својим декоративним елементима.¹⁶

Око идентификације особе чије се име

1. 4. Циборијум – четири фрагмента / два са дијелом текста натписа, трећа страница

Приликом извођења санационих радова на згради у којој се данас налази Историјски архив у Котору, након великог земљотреса 1979. године, у урбаном језгру старог Котора, у већ уклоњеном шуту, пронађени су дјелови још једне странице циборијума који се могу довести у везу са већ поменуте двије странице циборијума. Укупно су нађена четири фрагмента, од којих два садрже дјелове натписа (сл. бр. 3, 4, 5, 6). На сачуваним дјеловима натписа видљив је текст:

+ НОС ОРVС EST LAB[O]...TAM PVLС[HRE] ??...¹⁸

Крст на почетку натписа представљао је симболичку инвокацију, те би то значило да се ради о првој страници циборија. У питању је посебан облик свечаног крста са дијагоналним зрацима, док је на крају стиха на сачуваној страници циборијума стављен обичан крст.

дјеловање везује се за средину и другу половину наредног, XII вијека, о чему ће бити ријечи у наставку рада (J. J. Martinović, *Prvobitna crkva svetog Tripuna iz IX vijeka*, 800 godina katedrale sv.Tripuna u Kotoru (1166–1966), Kotor 1966, 9–13.). Са овим мишљењем сложио се и Илија Пушић, додајући да се графички елементи слова тог фрагмента натписа могу добро уклопити у XII вијек, када су епископи са тим именом дјеловали у Котору (I. Pušić, *Preromanska dekorativna plastika u Kotoru*, 45.). Иво Пертићоли сматра да је у питању име донатора пошто је име записано у номинативу (I. Petrićoli, *Okolo datiranja umjetničkih spomenika ranoga srednjeg vijeka*, Gunjačin zbornik, Zagreb 1980, 118; Isti, *Od Donata do Radovana*, Split 1990, 56). За претпоставку да се ради о имену донатора потом се определилио и Јован Мартиновић, истичући да је у питању име владајућег цара или бискупа, оно би морало бити исписано у генитиву, те је предложио реконструкцију текста те странице циборијума: /quod donavit N/ IKIFORIVS N/obilis Cathari/ (J. J. Martinović, *Pokušaj rekonstrukcije*, 350.). О улцињском циборијуму видјети: Р. Мијовић, *Ulcinjски ciborijum*, 91–103; Isti, „Ulcinjски ciborij“, *Pradavne i davne kulture Crne Gore*, Titograd, 1987, 151–169; Д. Прерадовић-Петровић, *Улцињски циборијум, натпис и рељефне представе*, GPMK 50 (2002), 247–264; I. Stevović, *Emperor in the Altar: an Iconoclastic Era Ciborium from Ulcinj (Montenegro)*, Текстове, надписи, образи, Институт за изследване на изкуствата, БАН, Софија 2017, 69–87.

¹⁸ По пластичној декорацији и дуктусу слова, Јован Мартиновић сматра да припадају ансамблу циборијума чији је дио чинила сачувана и одраније позната страница, као и фрагменти странице о којој је већ било ријечи. Фрагменте текста натписа он је дјелимично реконструисао и по првобитном његовом читању текст на тој страници гласи: + НОС ОРVС EST LABO(r) /“X“/ TAM PVLCHRE DE(coratum). Јован Мартиновић у том тренутку био је склон мишљењу да се у оштећеном дијелу натписа налазило име особе која је уносила текст натписа, означавајући је као „X“ (J. J. Martinović, *Pokušaj rekonstrukcije*, 349). У дјелу о натписима у Црној Гори доноси се ново читање ових фрагмената натписа: +НОС ОРVС EST LABO[ratum---] TAM PVLCHRE DE[coratum---] (J. J. Martinović, T. Plóciennik, *Epigrafika Crne Gore*, 20.).

Слика бр. 3

Слика бр. 4

Слика бр. 5

Слика бр. 6

Павуша Вежић сматра да се овдје ради о страници тзв. шестостраног крстионичког циборијума, који је налазио над посудом за освећену воду, потичући из првобитне катедрале. Основни мотив који овог аутора наводи да тврди како се ради о шестостраном циборијуму јесте то што је на лијевој бочној страни аркада сјечена под углом од 60° , што је карактеристично за шестоугаоне циборијуме. Он сматра да један фрагмент који, по декоративним елементима, у ствари припада овој страници (сл. бр. 4), јесте дио треће странице олтарског

У односу на прву интерперетацију, у новој, у тексту реконструкције фрагмената натписа прве стране циборијума уклоњено је наводно постојање имена особе која је исклесала натпис. Даље, замијењен је редослед мјеста несачуване стране циборијума која се налази у Бискупији, са оном на којој се налазило име Никифор, уз задржавање претпоставке да се код овог имена ради о донатору. Аутори на основу нових фрагмената циборијума и њиховог повезивања са садржајем у потпуности сачуване стране циборијума, као и на основу стилско-хронолошке анализе пластичне декорације сачуваних дјелова страница, сматрају да је циборијум саграђен средином XI вијека, да је дјело неког Которанина, чије се име наводи у натпису, за цркву Св. Петра Андрије и Ловра.²⁴

И поред срећног проналазка дјелова страница которског циборијума, и настојања проучавалаца, наука је остала ускраћена за цјелокупан текст натписа на поменутих страницама циборијума.

2. Препис натписа са которског циборијума из зборника „*Catharensia – Transumpta documentorum et statutorum civitatis, saec XII et XIII*”

Проучавајући грађу која се налази у Архиву ХАЗУ у Загребу, били смо у могућности да прегледамо рукописни зборник под насловом *Catharensia – Transumpta documentorum et statutorum civitatis, saec XII et XIII*. Рукопис садржи преписе исправа из најраније которске историје, од којих је већина из Понтификала Которске епископије, који се данас чува у Рукописном одјељењу Библиотеке у Санкт Петербургу. На почетку овог рукописа налази се запис сљедеће садржине: *Sve ove viesti redom su i točno prepisane iz rukopisa nalazećega se sada u Kotoru kod g. Tripa D. Smeće, rukopis je bio pisan na početku našega vieka od Konta Tripa Smeće djeda gori rečenog doktora Tripa. Žalit je što nije nigdje zabilježio od kud je prepisivao, a navlaš na koju s knjižnicu odnosi popis knjiga na st. 15. i 16. Veći dio viesti već su tiskane u Farlatiju i Flaminiu Kornei. Rukopis je dobro sačuvan.*²⁵ Ово помињање Даниела Фарлатија, односно његовог дјела, значило би да је препис учињен после 1800. године. Трипо Сmekја (1755-1812), припадник истакнуте пераштанске породице, био је културни, књижевни и научни стваралац који је својом активношћу оставио снажан печат на стваралаштво Боке крајем XVIII и почетком XIX

²⁴ J. J. Martinović, T. Plóciennik, *Epigrafička Crne Gore*, 19-20, 22.

²⁵ Arhiv HAZU, Zagreb, Zbirka hrvatsko – latiničkih rukopisa i kodeksa, I. d 157, *Catharensia – Transumpta documentorum et statutorum civitatis, saec XII et XIII*. И овом приликом желим да се захвалим запосленима у Архиву ХАЗУ у Загребу на љубазности и помоћи приликом бројних истраживања у њиховој установи.

вијека. Посједовао је збирку старих рукописа од којих су неки, као овај о коме је ријеч, од изузетног значаја за проучавање которске историје.²⁶

Оно што је од основног значаја за овај рад јесте да се на трећој страници овог рукописа, последије преписа исправе из 1167. године која представља уговор Которана са Омишанима, налази текст за који се може рећи да се се ради о натпису са страница циборијума, о којима је до сада било ријечи у раду. Текст овог натписа у наведеном рукопису гласи:

HOC OPUS EST LABORATUS ET TAM PULCHRE DECORATUS
ANDRAEAE SANCTI IN DEI HONOREM SOCIORUMQUE MAIOREM
PRAESULIS SUB TEMPORE NICHIFORII NOMINE.

Натпису рукопису, дакле, није записан у оригиналној ортографији, са скраћеницама и осталим епиграфским правилима, него је дат у транскрибованом облику. На десној маргини текста натписа у рукопису налази се веома драгоцјена забиљешка: *Inscrizione nell arco della capella sinistra in S. Trifone sotto il vescovo Nichiforio di Cattaro*. Овај запис тачно одређује положај циборијума у катедрали.

Не може се нешто више рећи о времену записивања текста натписа који је сачуван у рукопису породице Сmekја. Вјероватно је наведени текст натписа преузет из неког средњовјековног извора – хронике, једног од компилаторских дјела о историји Котора, које је данас, по свему судећи, неповратно изгубљено. Што се тиче податка о положају циборијума, изгледа да је ту забиљешку учинио Трипо Сmekја. Пошто се из забиљешки на маргинама осталих исправа може видјети да их је он писао, очито је Сmekја располагао извором који је, осим текста натписа, садржао и податке о положају циборијума.

Упоредјујући натпис на страницама циборијума, како оне у потпуности сачуване, тако и оних које су у фрагментима дошли до нас, са текстом из рукописа примјеђује се да се такст са натписом налазио на три странице циборијума, а не на све четири. У вријеме када је текст натписа преписан, циборијум је, вјероватно, још увијек постојао неоштећен, макар што се тиче површине са текстом, те би се тако скоро могла искључити могућност да је дио текста изостављен, односно да са једне странице циборија није записан. На тај начин би се довела у питање тврдња да је надвратник у Бискупији, ако је био дио наведеног ансамбла, на себи садржао неки натпис. Текст са у потпуности сачуване странице циборијума налазио се у средини, а не на крају натпи-

²⁶ М. Пантић, *Сусрети с прошлoућу*, Београд 1984, 400; N. Vuković, *Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka: Analisti, hroničari, biografii*, Cetinje 1996, 48; P. Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Perast, 1999, 382-383; A. Mažibradić, *Stara porodica Smekja iz Perasta i njeni posjedi*, Boka 31 (2011), 171-198.

са. Текст натписа који се налази пред нама може се сматрати потпуним, представља заокружену цјелину, те оставља мало мјеста сумњи да је постојао још неки дио текста на том циборијуму који није забиљежен. Садржи најважније елементе који се углавном срастају на натписима на циборијумима раног средњег вијека: на почетку се наводи да је дјело изграђено и украшено, даље се наводи коме је намијењено, уз јасно истицање мотива због којег је циборијум направљен. На крају стоји име епископа као временска одредница када је циборијум саграђен.

Када је у питању препис текста натписа у овом рукопису, примјећује се да су придјеви-партиципи на почетку натписа наведени у мушком роду, док субјект на коју се односе (HOC OPUS) захтијева да они буду у неутруму. У тој дијелу натписа, како се види, нема помена личности која је клесала циборијум. Не може се утврдити ко је учинио наведене погрешке, да ли особа која је прва забиљежила текст натписа или неко, вјероватно, од више преписивача који су затим уносили текст натписа у рукописе преко којих је он дошао до нас. Исто важи и за грешку код читања текста натписа на данас у потпуности сачуваној страници циборијума, гдје се доноси погрешан облик IN DEI, умјесто AD DEI.

Посљедњи дио натписа, са треће странице циборијума, о којем се до сада најмање знало, заслужује посебну анализу. Иако је од ње сачувано најмање фрагментата са текстом натписа, па је тако мања могућност да се текст рукописа контролише, чини се да нема разлога у сумњу да је неки дио текста натписа на овој страници, а који се налази у поменутом рукописном зборнику, погрешно прочитан и као такав забиљежен. Овај дио натписа говори да је то дјело и његово украшавање учињено у вријеме епископа Никифора, о чему ће више бити ријечи у наставку. Ријеч *presul*, употријебљена да ближе одреди личност која је наведена, није често заступљена на натписима са циборијума источне обале Јадрана у раном средњем вијеку.²⁷ Текст натписа на овој страници срочен је инверзно. Израз SUB TEMPORE иначе би претходио помену епископа, као и у случају двије посљедње ријечи, гдје је име епископа требало да буде на крају натписа.²⁸ Записивање имена овог епископа такође привлачи пажњу. Док се из сачуваног фрагмента овог дијела натписа,

²⁷ P. Vežić, M. Lončar, HOC TIGMEN, indeks 315-333. Овај термин срета се на више надгробних натписа которских епископа из прве половине XIII вијека: Михе Леоновог из 1205. године, епископа Блажа из 1240. године и епископа Деодата из 1254. године (J. J. Martinović, T. Płóciennik, Epigrafika Crne Gore, 102, 105-106, 229-230.). Исти термин налази се на једном од натписа у цркви Св. Ђорђа у Бару гдје се помиње епископ Јован. Натпис се датује у XI вијек (Ђ. Бошковић, Стари Бар, Београд 1962, 19.).

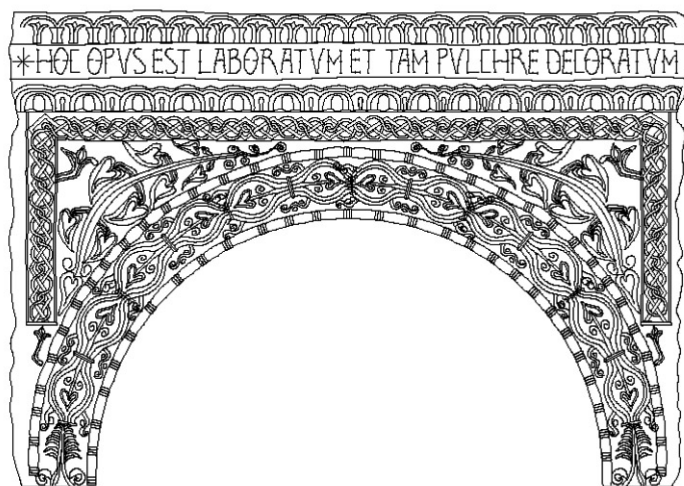
²⁸ Сличну појаву на тексту натписа, на у потпуности сачуваној страници, уочио је И. Стевовић (*Свети Андреја у которском натпису ANDREE SCI AD HONOREM SOCIORVMQ. MAIOREM*, 26.).

приликом исписивања имена епископа види слово K²⁹, карактеристично за епиграфику, у препису овог натписа у наведеном рукописном зборнику употребљен је облик *ch*, чиме је преписивач означио да име епископа гласи Никифор, а не Нићифор. Да ли су у предлошку са којег је рукопис учињен у тексту натписа били изостављени крстови као симболи или их преписивач није унио, не може се рећи, али их у препису нема. Они су, могуће је, најприје имали сврху да означе крај реда текста натписа, налазећи се вјероватно на крају сваког реда.

3. Реконструкција текста натписа на которском циборијуму

Препис текста натписа који се налази у поменутом рукопису Архива ХАЗУ у Загребу, уз до сада познате дјелове текста натписа, нуди могућност да се изнесе приједлог идеалне реконструкција текста натписа на циборијуму. Комбиновањем расположивих текстова натпис би гласио:
 А: +HOC OPUS EST LABORATUM ET TAM PULCHRE DECORATUM
 В: ANDREE S(AN)C(T)I IN DEI HONOREM SOCIORUMQ(UE) MAIOREM+
 С: PRAESULIS SUB TEMPORE NIKIFORII NOMINE

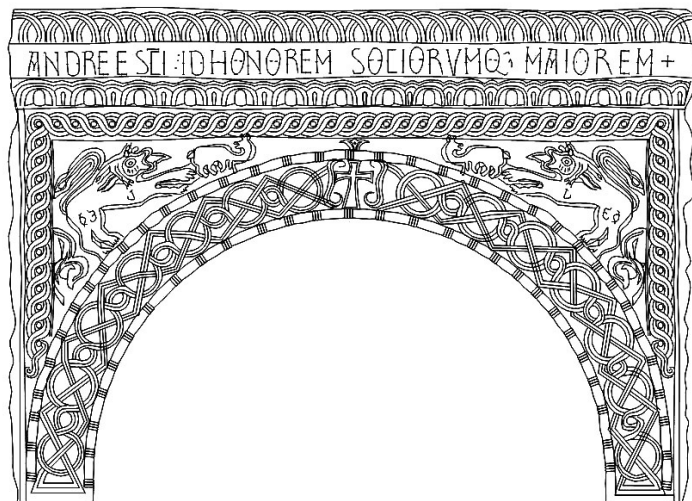
На основу сачуваних фрагмената може се реконструисати идеални изглед трију страница циборијума, као и могући изглед самог циборијума (цртежи бр. 1, 2, 3, 4, 5)³⁰.

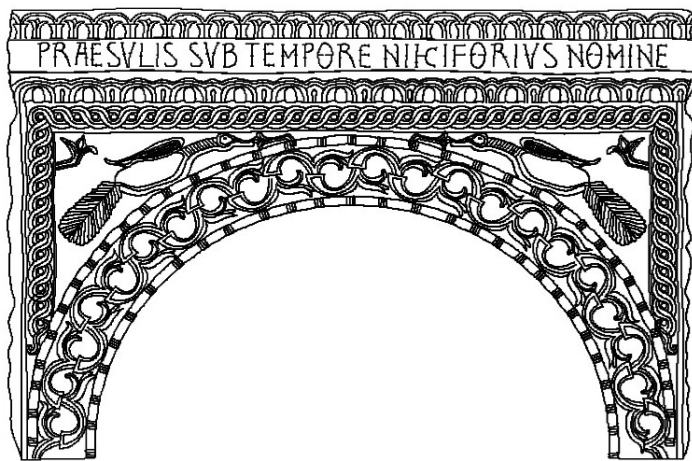
Цртеж бр. 1. Прва страница циборијума посвећеног которским светитељима (А) (идеална реконструкција)

²⁹ J. J. Martinović, *Pokušaj rekonstrukcije*, 350.

³⁰ Цртеже израдила Зорана Зејак, специјалиста у архитектури.

Цртеж бр. 2. Друга страница циборијума посвећеног
каторским светитељима (В)

Цртеж бр. 3. Трећа страница циборијума посвећеног
каторским светитељима (С)
(идеална реконструкција)

4. Првобитно мјесто циборијума и његова даља судбина

Гдје се овај циборијум могао налазити у катедрали? На десној страни текста натписа, у наведеном рукопису, унијета је изузетно драгоцену забиљешка која казује да се натпис налазио на циборијуму - луку (*arco*), који је био у *лијевој капели Св. Трипуна*. Може се са сигурношћу рећи да је овдје у питању *capella reliquiarum* – сакристија, која се налази дуж сјевероисточне стране катедрале. Приликом археолошких истраживања на простору данашње сакристије пронађени су остаци првобитне цркве Св. Трипуна, из IX вијека.³¹ У сакристији су, уз остале реликвије, све до почетка XVII вијека биле смјештене мошти Св. Трипуна. Сакристија је саграђена истовремено када и главна црква, да би касније била продужена према истоку. Њој је придодата и просторија на западу, та просторија и сакристија биле су повезане пробијеним вратима која су се налазила на западном зиду сакристије. Реликвијар над сакристијом саграђен је нешто касније у односу на сакристију (почетком XIV вијека).³²

Личност која је записивала текст натписа насловила је циборијум као *arca*–лук. Тај термин се такође користио да означи архитектонско рјешење наведеног литургијског намјештаја. У напомени је речено да се арка – циборијум налазио испод епископа Никифора, што би могло да значи испод његове представе (фреске или рељефа), која је красила сакристију катедрале.

У до сада познатим поменима сакристије нема података о овом циборијуму. До сада објелодањени резултати археолошко-архитектонских

³¹ J. J. Martinović, *Prvobitna crkva svetog Tripuna iz IX vijeka*, 9-13; M. Čanak Medić, Z. Čubrović, *Katedrala Svetoga Tripuna u Kotoru*, 19-25.

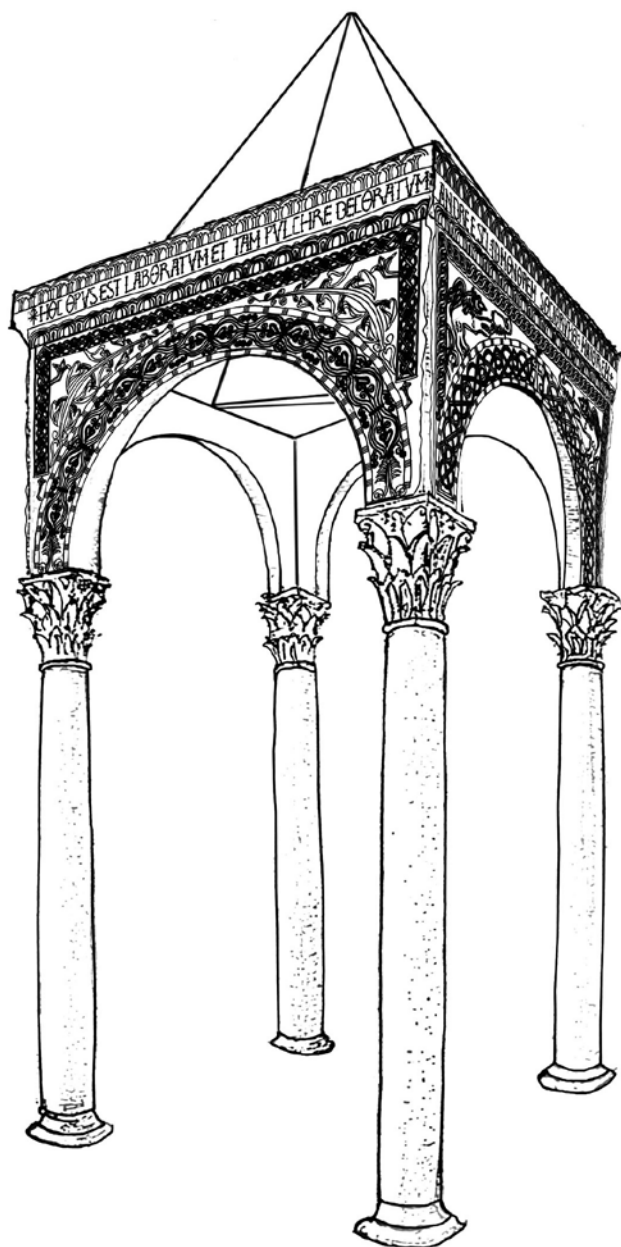
³² I. Stjepčević, *Katedrala svetog Tripuna u Kotoru*, 19, 34-56, 59; M. Čanak Medić, Z. Čubrović, *Katedrala Svetoga Tripuna u Kotoru*, 48-50, 72-73. Термин *capella* у великим црквама, могао је од XIII вијека да означава и бочне олтане, који су се налазили дуж зидова бродова цркава. Све раширеније поштовање реликвија, меценство богатих породица и жеља различитих братовштина да имају истакнуто мјесто у цркви довеле су да се на њиховим бочним странама постављају капеле отворене према броду, чинећи органску цјелину са грађевином. (*Enciklopedija arhitekture*, приређивач S. Maldini, Beograd 2004, 597.). У овом случају не би се могло казати да се израз *capella sinistra* из записа односио на неки олтан у катедрали Св. Трипуна, који се налазио лијево од централног олтанара. Поред простора главног олтанара посвећеног Св. Трипуну, 1166. године, освештан је и олтан посвећен Св. Марији који се налазио сјеверно од главног, као и онај посвећен Апостолима и мученицима Петру и Павлу, јужно од олтанара посвећеног Св. Трипуну (D. Farlati, J. Colleti, *Illyricum sacrum VI, Venetiis* 1800, 433; *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae II*, ed. T. Smičiklas, Zagrebiae 1904, 102, № 98; I. Stjepčević, *Katedrala Svetog Tripuna u Kotoru*, 16). Почетком XVI вијека (1514. год.) у катедрали је било укупно 17 олтанара (L. Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki 1200-1500*, Podgorica 2006, 30, 434.).

истраживања сакристије катедрале Св. Трипуна, гдје су, како је већ казано, пронађени остаци првобитне цркве Св. Трипуна, не садрже податке о траговима постојања базе стубова који би се могли приписати неком циборијуму. Даља судбина овог циборијума дјелимично је позната. Најмање двије његове странице узете су за секундарну употребу. Једна је била узидана изнад помоћних врата која су водила из сакристије у просторију придодату јој са западне стране, друга је пронађена у згради сусједне бискупије, која се наслања на катедралу. Ни фрагменти треће странице нијесу пронађени далеко од катедрале, у згради Историјског архива, која се налази прекопута катедрале. Изгледа да је и она као читава уграђена у ту зграду, поломљена приликом нестручног реновирања и као таква завршила у шуту. Таква судбина пронађених страница овог циборијума наводи на помисао да он није претрпио насилну девастацију од неког земљотреса, што би довело до његовог рушења, већ да је у неком тренутку демонтиран, приликом реновирања катедрале, односно њене сакристије.³³ Поставља се питање када се то могло догодити: да ли је уклоњен када и првобитни олтарски циборијум, на мјесто којег је, средином XIV вијека, саграђен готички циборијум, који и данас краси катедралу?³⁴ Пошто је једна страница циборијума била узидана изнад врата која су повезивала сакристију са просторијом на западу, вријеме реконструкције сакристије и изградње реликвијара катедрале јесте терминус када је циборијум могао бити уклоњен. По архитектонско-археолошким подацима прозори на реликвијару припадају готском стилу градње, којем припада и олтарски циборијум који данас краси катедралу, те би се средином XIV вијека, када је олтарски циборијум грађен, могла приписати реконструкција сакристије и узиђивање наведене странице циборијума.³⁵

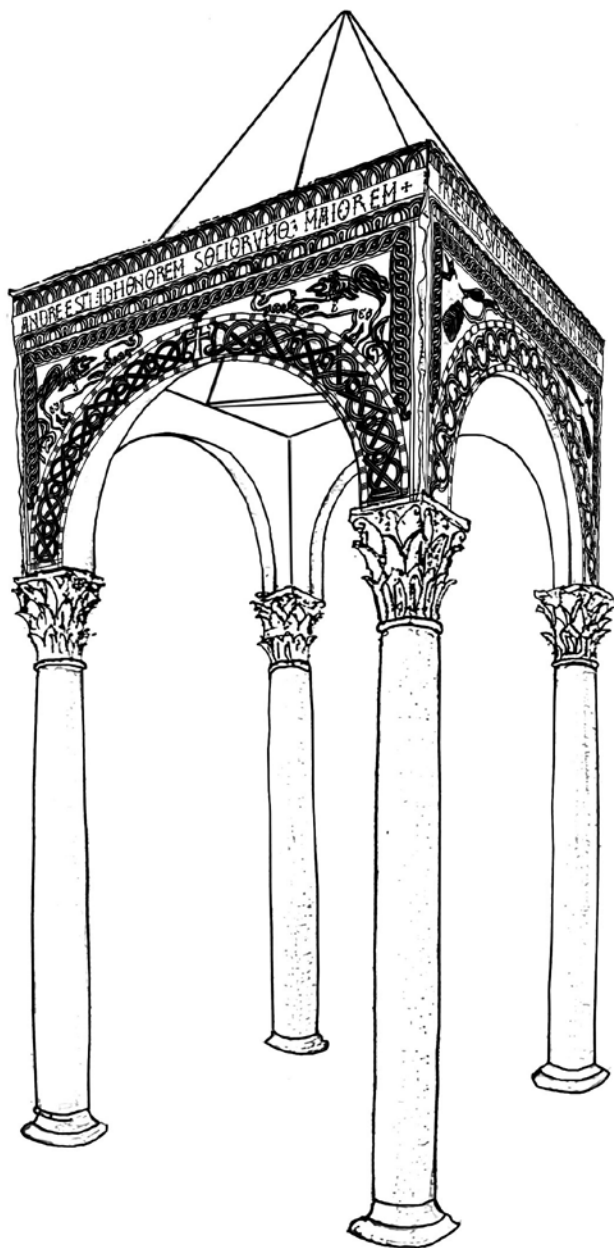
³³ Земљотреси су у више наврата погађали Котор и рушили га. Зна се за земљотресе из 1537. и 1563. године, нарочито је био разоран онај из априла 1667. године. О последицама ових земљотреса на зграду катедрале Св. Трипуна: I. Stjerčević, *Katedrala svetog Tripuna u Kotoru*, 19.

³⁴ J. Максимовић, *Которски цибориј из XIV века и камена пластика суседних области*, Посебна издања САНУ, књ. 345. Одељење друштвених наука, књ. 38, Београд 1961, 92-101. Приликом најновијих архитектонских истраживања на катедрали откривено је да су дјелови тог првобитног олтарског циборијума коришћени у секундарној употреби током грађевинских интервенција вршених на катедрали средином XV вијека. Фрагмент овог циборијума послужио је као потпрозорник прозора грађевине која је спајала цркву преко њеног сјеверног зида и зграду бискупије (З. Чубровић, *Првобитни циборијум романичке катедрале Св. Трипуна у Котору*, 27, 28; N. Jakšić, *Srednjovjekovno kiparstvo do zrele romanike*, 100 (Z. Čubrović)). Још један фрагмент овог првобитног циборијума, уз друге археолошке остатке, пронађен је у бунару у југоисточном дијелу цркве, за који је утврђено да је затрпан у XV вијеку.

³⁵ О готичком стилу градње у Котору: Д. Ђурашевић-Миљкић, *Готика у архитектури Котора*, Историјски записи (даље ИЗ) LXIV, 1-2 (1991), 5-50; I. Fisković, *Umjetnost gotičkoga doba*, u: *Zagovori Svetome Tripunu*, 154-165.

Цртеж бр. 4. Могући изглед циборијума посвећеног которским светитељима (странице А и В)

Цртеж бр. 5. Могући изглед циборијума посвећеног которским светитељима (странице В и С)

6. Настанак предања о которским мученицима

Садржина натписа, уз друге изворе и сазнања из тог периода, нуди прилично јасне одговоре који се тичу питања коме је циборијум посвећен, односно повода за његов настанак, као и времена његовог настанка. Да се ради о которским мученицима Андрији, Петру и Лавренцију потврђују и резултати до којих се дошло у овом раду. О смрти Андрије, Петра и Лавренција и судбини њихових тијела у науци је изнијето доста података који се често не поклапају.

6. 1. Дубровачки хроничари о которским мученицима

Основни извор о њиховом животу и судбини углавном су до сада били дубровачки хроничари. Заједничка црта тих казивања јесте да су, након мученичке смрти, били покопани у Жањицама, да би након неког времена били пренијети у Дубровник. Вријеме њихове смрти и транслације моштију у Дубровник разликује се у тим изворима. У дјелу Николе Рањине налазе се стихови дубровачког хроничара *Miletiusa*, за којег се сматра да је живио на почетка XIII вијека. Он каже да је до преноса њихових моштију дошло 1026. године, везујући тај догађај за транслацију главе Св. Влаха, заштитника Дубровника.³⁶ Сам Рањина, поред детаљног казивања о которским мученицима, доноси и податак о првом дубровачком архиепископу Ивану (изабраном 980. године) који је наводно први забиљежио страдање которских мученика.³⁷

³⁶ *Annales Ragusini Anonimi item Nicolai de Ragnina*, Monumenta Historiam Slavorum Meridionalium Volumen XIV (Zagreb: JAZU, 1883), 211; A. K. Matas, *Miletii versus*, Biblioteka za povijest dalmatinsku od J. Gelčića 1 (1882), 9-12; J. Belamarić, *Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj svetaca zaštitnika*, Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu, Split 2001, 166-167, 169, 170; R. F. Gyug, *The Dalmatian Martyrs: Legends and History in Thirteenth Century Dubrovnik* (dalje R. F. Gyug, *The Dalmatian Martyrs*) u: *Religion, Text and Society in Medieval Spain and Northern Europe: Essays in honor of J. N. Hillgarth* 2002, 204, 205; V. Lupis, *Kult i štovanje sv. Petilovrijenaca u Dubrovniku i Kotoru* (dalje V. Lupis, *Kult i štovanje*), Zbornik radova sa Znanstvenog skupa „Dani Stjepana Gunjače 2“ (2011), 152 (Аутор сматра да се транслација десила у XI вијеку потврђујући податком о ликовима бокелске браће на моћнику десне руке Св. Влаха, из прве четвртине XII вијека). Ову годину – 1026 - као вријеме транслације прихвата Лазар Мирковић у већ наведеном раду. Ауторка монографије о хришћанству у Боки саопштава да су Петар, Андрија и Ловро потицали из которске породице Загури, одређујући се за верзију да су они настрадали око 840. године од Сарацена. У XI вијеку Дубровчани, са архиепископом Видалом на челу, пренијели су њихове остатке у свој град, смјестивши их у цркву Св. Стефана, да би 1251. године саградили цркву у њихову част (L. Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki 1200-1500*, 272.).

³⁷ *Annales Ragusini Anonimi item Nicolai de Ragnina*, 202, 210-211; R. F. Gyug, *The Dalma-*

Јуније Растић такође исцрпно говори о бокелјским мученицима Петру, Андрији и Лоренцу.³⁸ И Рањина и Растић датирају транслацију, као и Мелиције, у 1026. годину. Друкчије хронолошке податке о времену њихове смрти и преноса остатака у Дубровник саопштава Анонимни дубровачки хроничар, о чему ће бити ријечи у наставку рада. Казивање Серафина Рација, који такође даје опширну причу о бокелјским мученицима, разликује се по томе што он саопштава да су браћа убијена 1249. године, а да је пренос моштију услиједио осам година након тога.³⁹ Заједничка црта дубровачких хроничара у опису которских мученика јесте да они мало говоре о ближим околностима њихове смрти. Акцент је на казивању о догађајима и дешавањима који су услиједили од њиховог убиства до транслације у Дубровник и изградњи цркве гдје су смјештени.

6.2. Андрија Змајевић

Од наведених дубровачких хроничара, када је у питању прича о животу и крају которских мученика, што је од значаја за овај рад, разликује се казивање Андрије Змајевића, барског надбискупа из XVII вијека (1628-1694). У дјелу *Annalium ecclesiasticorum veteris et novi testament synopsis Chronologia Illyrico-latina*, он доноси неке детаље о которским светитељима, којих нема код дубровачких хроничара.⁴⁰ То Змајевићево приповиједање о њиховом страдању познато је и преко дјела Јосипа Ђелчића о Котору. Он, у оквиру излагања о притисцима Стефана Немање на Котор, саопштава једну епизоду о догађајима у тој комуни који су се одиграли средином XII вијека. Износи дешавања која су претходила смрти Которана: одбијање браће да

tian Martyrs, 205-206.

³⁸ *Chronica Ragusina Junii Restii (Ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451.-1484)*, Monumenta Historiam Slavorum Meridionalium Volumen XXV, Zagreb JAZU, 1893, 41.

³⁹ F. S. Razzi, *La Storia di Ragusa*, ed. G. Gelcich, Ragusa 1903, 57-59; R. F. Gyug, *The Dalmatian Martyrs*, 209-212; V. Lupis, *Kult i štovanje*, 150. Фламиније Корнелије у свом дјелу о Котору преноси у потпуности казивање Серафина Рација о которским мученицима (F. Cornelius, *Catharus Dalmatiae civitas, Patavii 1759*, 20-21.).

⁴⁰ Ово дјело сачувано је у два примјерка и три верзије, тзв. Сплитском, писаним латиницом и ватиканско-млетачком који је писан у ћирилско-латиничној верзији. (О рукописима његовог дјела видјети: Г. А. Шкриванић, *Црквени летопис из XVII века барског надбискупа Андрије Змајевића – Пераштанина*, ИЗ 2 (1954), 310-330; М. Пантић, *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVIII вијека*, Београд 1990). За штампу је приређен тзв. Сплитски рукопис његовог дјела (*Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека, Андрија Змајевић, Љетопис црквени I, II*, приредио М. Пижурица, Цетиње 1996).

се одрекну своје вјере и бјежање пред опасношћу од породице Загури, склањање у пећину изнад Шкаљара, просјачење и живот од милостиње, њихово хватање и окивање у ланце, мучење и смрт. То су све детаљи којих у том облику нема у казивањима дубровачких историчара. Оно што је још карактеристично за његово излагање јесу хронолошки подаци о њиховој смрти. Код Змајевића се, у односу на дубровачке хроничаре, наводи друга година њихове смрти. Он саопштава да су браћа убијена 7. јула 1169. године, чему је претходило тродневно мучење (4-6. јул).⁴¹ Све би ово говорило да се Змајевић служио извором који је у детаљима износио податке о њиховој смрти и оно што јој је претходило, док дубровачки хроничари о томе говоре једном или у двије реченице. Као Бокел, Змајевић је желио да изнесе све те детаље, да би их приказао већим мученицима и страдалницима за вјеру, дубровачки хроничари акценат стављају на дешавања након њихове смрти. Њихова смрт морала је бити представљена мученичком, уз велика страдања. Година коју Андрија Змајевић саопштава помиње се успут у литератури која

⁴¹ *...All' intimazione s' arresero i più e la penisola di Lustiza fu in breve patarina. Tre soli, i fratelli. Pietro, Lorenzo, Andrea, nativi di Zagnice, osarono sfidare l' ira del padrone professando volere piuttosto far perdita della vita che della fede nella quale erano nati. Ritaronsi essi quindi a vivere romiti in penitenza e preghiera in una spelunca del Lovcen, sopra la località di Scagliari, ripromettendosi resistenza dall' elemosina della città e dei villaggi vicini. Ma quivi pure li raggiunse l' ira dello Zaguri. Mentre andavano questuando furono presi per ordine di esso, e carichi di catene relegate neir alta ed orrida grotta della Vita, eh' è sul monte Praciste. Si credette di poter vincere i loro animi colla fame, colla sete e collo esporli nudi ai rigori del sole estivale (4-6 luglio). Ma invano: e fu decisa la loro morte. Consumata il dì 7 luglio 1169 l' iniqua sentenza, i loro corpi furono occultamente sepolti a Pladina nella villa di Lepetane, accanto all' antichissimo tempio di S. Lorenzo. La memoria della loro intrepidezza restò sacra negli annali della Chiesa, che Vi innalzò alla venerazione degli altari.* У намени уз овај текст стоји: *Exemplum ex Annalib. Illyr-latin. And. Zmaievichi Archiep. Antibarens. (ms. presso U. Raffaelli dale Cronache di S. Jacopo di Visniza. Ragusa. Ploce) — cfr. Farlali I. e. 13. 430 — ex Melezw (G. Gelsich, Memorie storiche, 62-63).* У сплитском примјерку Змајевићевог дјела нема навода које даје Ђелчић, што би говорило да је он ове податке могуће црпио из ватиканско-млетачког примјерка. У казивањима и анализи приповједања која се тичу судбине тројице которских мученика, као да је мала пажња обрађена на казивање које о њима Јосип Ђелчић даје у дјелу о Дубровнику, иначе снабђевен поузданим, али често нама данас непознатим изворима. У оквиру излагања о црквеним приликама у Дубровнику, он се дотиче и стања у широј околини Дубровника, да би на једном мјесту рекао: *...sugellava la propria operosità in servizio della chiesa Romana innalzando l'anno 1254 un tempio in onore dei fratelli bocchesi Pietro, Andrea e Lorenzo, i quali, tradotti violentemente dal ritiro benedittino di Zagniza, ove traevano i loro giorni, sulle rupi del sella avevano lassu nel 1169 pagato col martirio la fermezza della loro fede.* Сигурно је и на овом мјесту за годину њихове смрти позвао на Андрију Змајевића (*Dello sviluppo civile di Ragusa considerato ne' suoi monumenti storici ed artistic, Ragusa 1884, 18*). Тако је међу прима скренуо пажњу на ову годину, као вријеме њихове смрти.

се бави питањем которских светитеља.⁴² Као да је заобиђена приликом детаљнијих анализа које се тичу њихове смрти, без покушаја да се доведе у везу са расположивом епиграфском грађом и другим познатим чињеницама.

6. 3. Франческо Сmekја

Такође, у Архиву ХАЗУ у Загребу налази се, у препису, дјело Франческа Сmekје под насловом *Storia delle Bocche di Cattaro di Francesco de Smechia*. Овај Франческо Сmekја јесте *Conte Francesco Smechia*, припадник познате пераштанске породице Сmekја, који је живио у другој половини XVIII вијека. О њему и његовом животу мало се зна.⁴³ Остало је забиљежено да је један примјерак рукописа Змајевићевог дјела био у власништву Франческа Сmekје.⁴⁴ Готово је сигурно да је Франческо Сmekја користио и Змајевићево дјело за свој рад о Котору. Писано вјероватно крајем XVIII вијека, подијељено на поглавља, у наведеном дјелусе износе политички и црквени догађаји из периода епископата сваког которског епископа, почевши од Урсација II, са почетка XII вијека. Након прегледа догађаја о политичким дешавањима, у оквиру одјељка о Никифору II, аутор прелази на изношење црквених прилика наводом у којем и он износи причу о страдању которске браће. Доноси исту годину коју даје и Змајевић када се то десило, везујући тај догађај за период када је Никифор II био которски бискуп.⁴⁵ Сmekја јасно наводи за вријеме којег се которског епископа то одиграло. Остајемо ускраћени за информацију да ли је он сам везао тај догађај за период Никифора II и уклопио га у своје излагање, или је однекуд преузео као већ готов и потпун податак. Казивање Франческа Сmekје, иначе, обојено је вјерском импресијом и антагонизмом према православном становништву, уз уношење личности која је наводно учинила убиство, као што то чине и дубровачки хроничари. Которски хроничар на почетку одјељка о епископу Центеберију Донату, за којег каже да је припадао кући добрих

⁴² J. Belamarić, *Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj svetaca zaštitnika*, 169, nap. 11; R. F. Gyug, *The Dalmatian Martyrs*, 209, nap. 34.

⁴³ A. Mažibradić, *Stara porodica Smekja iz Perasta i njeni posjedi*, 174-175, 191.

⁴⁴ *Notizie della vita e gli scritti di tre Illustri Perastani date alla luce dal sacerdote Antonio Bassich*, Ragusa 1833, 38, 42; P. Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, 375.

⁴⁵ *Tanto che nella sanguinosa persecuzione che allora ardeva contro i cattolici perseverante e l'opinione che un gentiluomo di Cattaro di casa allora prepotente, ad ora lontana o ardentia /Zagori / fosse quello da cui cavato l'ordine barbara, par cui in odio della confessione romana, furono dopo a lunghi e crudeli tormenti privati da vita i tre gloriosi fratelli e martiri Pietro, Lorenzo e Andrea. 1169.* (Arhiv HAZU, Zagreb, Zbirka hrvatsko – latiničkih rukopisa i kodeksa, I d 64, *Storia delle Bocche di Cattaro di Francesco de Smechia*, sv. II, cap. X. (странице у рукопису нијесу нумерисане).

грађана Котора које више нема, доноси податак о преносу моштију которских мученика. То казивање се наставља на оно шта о њима говори у одјелку о епископу Никифору II. Саопштава да су послѣ осамдесет година тијела светитеља, 1249. године, у вријеме архиепископа Јована, пренијета у Дубровник.⁴⁶

Казивање Анонимног дубровачког хроничара дјелимично се поклапа са причом коју износе Андрија Змајевић и Франческо Сmekја. Он наводи да су браћа убијена 1161. године, што је најближе 1169. години, када су по Андрији Змајевићу и Франческу Сmekји браћа настрадала. У свом излагању затим он, најприје, саопштава да осамдесет осам година нико није знао за њих, да би даље у наставку исте реченице изнио да су се которски мученици приказали которској удовици осамдесет година након смрти, послѣ чега је услиједила и translација тијела.⁴⁷ Ако се тај период од осамдесет година дода на годину за коју Андрија Змајевић и Франческо Сmekја, а преузимајући од Змајевића и Гелчић, говоре да су они страдали (1169. године) добије се 1249. година, када су по Змајевићу и Анониму њихова тијела пренијета у Дубровник, година коју је прихватила и званична црква.

6. 4. Данијеле Фарлати

Данијеле Фарлати, на више мјеста у свом дјелу, доноси опширну причу о бокелским страдалницима, гдје прво цитира дубровачког пјесника *Miletiusa*, заснивајући затим своје излагање о translацији и настанку култа углавном на Серафину Рацију и Андрији Змајевићу. У оквиру излагања о дубровачкој надбискупији, он најприје саопштава да је до преноса њихових моштију у Дубровник дошло 1026. године. Нешто даље у дјелу, бавећи се дубровачким митролопитом Виталом, Фарлати доноси навод за који каже да потиче од Андрије Змајевића (*In Annilibus Illyrico-latinis*), гдје саопштава да су Лоренцо, Андрија и Петар страдали 1169. године, да би, такође по наводу Андрије Змајевића, након осамдесет година, 1249. године, њихова тијела била пронађена и пренешена у Дубровник.⁴⁸ Говорећи о которском бискупу Центеберију,

⁴⁶ *Erano già 80 anni, che i corpi de SS. MM. Pietro, Lazearo (sic!), e Andrea uccisi in odio dalla fede dalli scismatici, giacevano incogniti alla riva del mare preso S. Lazearo (sic!), quando si presento al vescovo Centiberio due volte una pia donna, dicendo, che per divina rivelazione, e comando avea da fargli noto ove giacessero questi santi, ma schercita come sognatrice, o delirante, apparentola li medesimi la 3.a volta la mandarano da Giovanni Arcivescovo di Ragusa. 1249. (I d 64, Storia delle Bocche di Cattaro di Francesco de Smecchia, sv. II, cap. XI).*

⁴⁷ *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina, 32; V. Lupis, Kult i štovanje, 150-151.*

⁴⁸ *D. Farlati, J. Colleti, Illyricum sacrum VI, 13, 16, 47, 430-432; R. F. Gyug, The Dalmatian*

Фарлати помиње дјело Вићенца Бабића, у којем је стајало да је 1249. године дошло до translације моштију которских мученика у Дубровник.⁴⁹

Пошто је изнијето мишљење да су дубровачки хроничари своје дјело писали у складу са политичким и црквеним околностима и потребама, закључено је да се 1249. година, као вријеме translације њихових моштију, у изворима наводи због питања јурисдикције дубровачке цркве над которском епископијом. Тим се чином, сматра се, желио оснажити положај дубровачке цркве у вријеме када је на врхунцу био сукоб Бара и Дубровника.⁵⁰ Наведена година, као вријеме преноса моштију, налази се и у званичном римском мартирологију који је Филипо Ферари издао 1625. године, гдје стоји да је та година *Ex monumentis eiusdem Eccles.*⁵¹

У сваком случају, у тренутку када је текст натписа преписан циборијум се налазио у сакристији катедрале. Између могућности да је циборијум у сакристију катедрале донешен однекуда друго и друге опције да се ту налазио од првог дана када је саграђен, реалнијом се чини ова друга. Из више разлога: новосаграђеној катедрали свакако је одговарало и било неопходно сакрално обиљежје које је афирмисало нове локалне светитеље чији се култ стварао, а који су због своје припадности католичкој вјери поднијели највећу жртву. Исклесан недуго послјије изградње и освештавања катедрале, са којом је истовремено изграђена и сакристија, он је нужно требало да одговори потреби снажења и ширења новоустановљеног култа локалних светитеља, у храму чија је градња по свему судећи још трајала.⁵² У реликвијару катедрале Св. Трипуна налазе се предмети који се приписују Петиловријенцима.⁵³

Martyrs, 207, 209-212.

⁴⁹ D. Farlati, J. Colleti, *Illyricum sacrum VI*, 441.

⁵⁰ R. F. Gyug, *The Dalmatian Martyrs*, 213-222. Исти аутор сматра да је translација извршена у XIII вијеку и због тога што се дубровачки мисал (*Missale Ragusinum*) у којем се налази образац за службу которским мученицима, по својим особинама прије може смјестити у тај вијек него у претходни (R. F. Gyug, *Missale Ragusinum. - The missal of Dubrovnik*, Toronto: Pontifical Institute of Medieval Studies, 1990, 37-41, 315-316). О црквеном сукобу Дубровника и Бара видјети: ИЦГ II/1, Титоград 1970, 15-27 (С. Ђирковић); И Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 123-149, 192-228, 300-334; Ђ. Бубало, *Српска земља и поморска у доба владавине Немањића*, Београд 2016, 162-173.

⁵¹ F. Ferrari, *Catalogus Generalis Sanctorum qui in Martyrologio Romano non sunt Venezia* 1625, 277-278. О дубровачкој цркви у којој су смјештени которски светитељи: I. Ivić, *Crkva i kult sv. Petilovrijenaca u srednjovjekovnom Dubrovniku*, Peristil 59 (2016), 17-25.

⁵² М. Чанак Медић, *Катедрала Светога Трипуна као израз уметничких прилика у Котору средином XII века*, ЗРВИ 36 (1997), 93.

⁵³ I. Stjerpčević, *Katedrala svetog Tripuna u Kotoru*, 53; V. Lupis, *Kult i štovanje*, 158-159. Поред моштију који се приписују овим мученицима (рука, шкриња, глава) смјештених у дубровачкој првостолници, у фрањевачком самостану у Дубровнику чува се дуга ру-

7. Которски епископ Никифор II

Остаје да се покуша утврдити ко је 1169. и наредних година био епископ у Котору, тј. да ли је то била особа по имену Никифор, у вријеме када је циборијум саграђен, како то стоји у натпису на њему. Историјска наука располаже подацима о двије особе које су под именом Никифор у раном периоду которске историје вршиле функцију которског епископа. Први познати которски епископ под тим именом дужност је вршио средином XII вијека. Корнелије Фламиније име Никифора I наводи, са осталим, међу суфраганима дубровачког надбискупа Андреје.⁵⁴ Писац црквене историје Илирика, надовезујући се на овај Корнелијев податак, казује да је Андреја за дубровачког архиепископа свечано проглашен 1141. године. Фарлати поистовјећује овог Никифора са особом која је од свог митрополита удаљена интердиктом на провинцијском сабору у Дубровнику, од стране подђакона Хенрика и папе Анастасија IV. Пошто је тај сабор одржан 1153. године, а епископ Мало, који га је наслиједио, свој епископат започео 1154. године, Фарлати претпоставља да нема неког бискупа који би био између њих двојице.⁵⁵ То би значило да је Никифор I епископ био најкасније од 1141. године, вршећи ту функцију до 1154. године.

Почетак службе которског епископа Мала, који је наслиједио Никифора I, јасно се види из уводног дијела већ поменуте исправе из јула 1166. године која се односи на освештавање олтара новоизграђене катедрале Св. Трипуна. Мала саопштава да се то дешава дванаесте године његовог епископата, што би значило да је он постао епископ 1154. године. У истом документу, као особа која је присуствовала том догађају, помиње се *Vita*, као градски *comes*. Исте особе, епископ Мало и Вита, као бивши кнез (*quondam comitis*), помињу се у једној недатираној исправу која се тиче спора око цркве Св. Виктора.⁵⁶ Управо овакво

кавица са танком шаком, која се приписује Петиловријенцима. На рукавици се налази сљедећи натпис: „R.S. LAVRENCI. M. SOCI. SCOR. M. PETRI. ET. ANDRE“. На истом предмету, на његовом дну, у облику медаљона налази се представа Св. Ловренца, који у једној руци придржава макету града, а другој књигу. Около представе свеца стоји „R.S. LAVRE(N)CI. M. SOCI. S. M. PETRI: AN“(V. Lupis, *Kulti štovanje*, 157-158).

⁵⁴ F. Cornelius, *Catharus Dalmatiae civitas*, 18.

⁵⁵ D. Farlati, J. Colleti, *Illyricum sacrum VI*, 433.

⁵⁶ Библиотека РАН, Санкт Петербург, Рукописно одјељење, *F200*, 195г; I. d 157, *Cathar-ensia – Transumpta documentorum et statutorum civitatis, saec XII et XIII*, 2; R. F. Gyug, *Liturgy and Law in a Dalmatian City*, Toronto 2016, 59, № 38 (Аутор исправу датује 1154-1181.); F. Cornelius, *Catharus Dalmatiae civitas* 18 (помен исправе); D. Farlati, J. Colleti, *Illyricum sacrum VI*, 434 (помен исправе).

атрибуирање Вите, као некадашњег кнеза, указује да је исправа настала после 1166. године, те је Мало вршио функцију епископа најмање током 1167. године, а можда и коју годину након ње. Расположиви извори, након њега, као которског епископа помињу Никифора II.

О Никифору II и његовом дјеловању вијести доносе дубровачки хроничари Никола Рањина и Мавро Орбин, а преноси их и допуњује Данијеле Фарлати. По ријечима дубровачких хроничара Стефан Немања је 1177. године напао Дубровник, као помоћ которском епископу Никифору, у спору који је он имао са дубровачким архиепископом, Млечанином Трибунијем. Сматра се да је умро 1178. године.⁵⁷ Већ наредне године на Латеранском сабору помиње се Мајо, которски епископ који је присуствовао сабору.⁵⁸ Према томе, може се казати, Никифор II започео је дужност епископа могуће још крајем седме деценије XII вијека, вршећи је све до 1178. године. До сада познатим чињеницама о њему ваља додати и ову да је у сакристији постојала његова представа, у рељефној или ликовној форми.

Из наведеног се може видјети и констатовати да су се убиство тројице Бокелја и изградња наведеног циборијума догодили у вријеме Никифора II, которског епископа. Дакле, неопходно је кориговати тврђење да је циборијум из IX вијека, да је био дио инвентара првобитне цркве Св. Трипуна, односно првобитне катедрале која се налазила на мјесту данашње Марије Колеђате, као и да се у натпису ради о византијском цару Нићифору. Такође, неће бити исправна ни претпоставка да се ради о неком Которанину, као донатору изградње циборијума. Како которски мученици нијесу страдали раније, те да је 1026. године могло доћи до translације њихових моштију у Дубровник, о чему говоре дубровачки хроничари, неодржива је и претпоставка да је циборијум могао бити из XI вијека и да је у катедралу унесен из неке друге цркве.⁵⁹ Година коју Андрија Змајевећ, односно Франче-

⁵⁷ *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*, 218; *Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni, historia di Don Mavro Orbini Rauseo abbate melitense* (даље М. Orbini, *Il Regno de gli Slavi*), Pesaro MDCL, 247; D. Farlati, J. Colleti, *Illyricum sacrum VI*, 434; G. Gelcich, *Memorie storiche*, 63.

⁵⁸ D. Farlati, J. Colleti, *Illyricum sacrum VI*, 434. Јосип Ђелчић наводи да је Никифор II био епископ у периоду 1167-1178. године (*Memorie storiche*, 61.).

⁵⁹ У исправи која се налази у Дубровачком архиву налази се попис которских епископа из XI и почетка XII вијека, које су наводно рукоположили дубровачки архиепископи. Како се знају претензије дубровачке архиепископије над которском црквом и жеља за потчињавањем которске епископије, сматра се да је документ фалсификат, настао средином XIII вијека у вријеме сукоба Дубровника и Бара око јурисдикције. (И. Синдик, *Marginalia Catharensia*, Историјски часопис 37 (1987), 29-35). Традиција о њиховом дјеловању у Котору била је тада, када је исправа вјероватно настала, још жива. Ако је аутор тог документа имао мотива да наводи како је которске епископе

ско Смеќја наводе као датум смрти которских мученика (1169) јесте *terminus post quem*, када је натпис, односно циборијум, могао настати. Циборијум са натписом могао је бити изграђен у периоду између 1169. године, када су браћа убијена, и 1178. године када је Никифор II престао да буде епископ, што представља *terminus ante quem* изградње циборијума са натписом. Осма деценија XII вијека јесте доба када је которску катедралу, односно њену сакристију почело да краси *дјело у већу част светог Андрије и другова*. Састављач наведеног рукописног *Зборника* у којем је текст натписа пронађен, стављањем текста натписа на одговарајуће мјесто, посредно га временски одређује. Он његов текст даје након уговора Которана са Омишанима из 1167. године, а прије преписа исправе из 1181. године која се тицала посједа Св. Трипуна на Превлаци, које је још 1124. године додијелио епископ Урсације II, не двоумећи се око ширег хронолошког оквира којем је натпис на циборијуму припадао, располажући можда и неким другим документима који су му омогућили такав распоред исправа, а нама данас непознатим. Временски распон од осамдесет година, од смрти до преноса моштију, по ријечима дубровачког Анонимног хроничара, Андрије Змајевића, и Франческа Смеќје, завршио се 1249. године.

Нове чињенице до којих се дошло у раду омогућују да се нешто каже и о декорацији циборијума који је био предмет овог рада. Већ је у науци истакнуто да је украсна лозица са аркаде циборијума која садржи помен Никифора, а за којег сада знамо да се ради о которском епископу из осме деценије XII вијека, веома слична, готово идентична са декоративним елементом аркаде за коју се сматра да је дио првобитног олтарског циборијума, изграђеног током седме деценије XII вијека.⁶⁰ Сада, када се поуздано може рећи да су ови циборијуми рађени у блиском хронолошком периоду, ако не и истовремено, од стране исте класарске радионице, та сличност постаје више него јасна и објашњива. Истом стилу могу се приписати и разлистале декоративне лозице на

у службу уводио дубровачки архиепископ, сигурно није имао разлога да измишља њихова имена. Међу њима, од шест наведених, нема ниједног са именом Нићифор, па се и тако искључује могућност да се изградња циборијума може приписати ранијем периоду и некој другој личности са тим именом.

⁶⁰ I. Rušić, *Preromanska dekorativna plastika u Kotoru*, 45 (По ријечима овог аутора мотив декоративне лозице нестабилан је за датирање, јер се оно може смјестити у период од X до XII вијека); J. J. Martinović, *Pokušaj rekonstrukcije*, 346; З. Чубровић, *Првобитни циборијум романичке катедрале Св. Трипуна у Котору*, 26, 27, сл. бр. 3. На основу једноставности представе пауна на њему и представе пауна на фрагменту непознатог циборијума који се налази у которском Лапидаријуму, Мери Зорнија предлаже да се првобитни циборијум из катедрале датује у крај VIII, односно на почетак IX вијека (М. Zornija, „*TEMPORIBUS DOMINI IOHANNIS EPISCOPI...*“ – о рођесима *predromaničke sculpture u Boki*, *Ars Adriatica* 6 (2016), 29.).

довратнику западног портала цркве Св. Луке у Котору грађене крајем XII вијека, за које је наведено да се ту налазе у секундарној употреби.⁶¹ Врло је могуће да је објекат са којег су уклоњени ти дјелови камене пластике био украшен дјелом мајстора исте клесарске радионице који су украшавали которске циборијуме грађене током седме и осме деценије XII вијека. Сада је створена могућност да се изврши рестаурација циборијума посвећеног которским мученицима у његовом првобитном облику и да се он смјести гдје је и био, у сакристији катедрале Св. Трипуна.

На крају, остаје да се помене који би то могли бити сукоби у којима су настрадала тројица браће? У науци је познато казивање Никите Хонијата о дешавањима на Балкану крајем седме деценије XII вијека. У периоду који је претходио нестанку византијске власти са простора Далмације и других области у унутрашњости Балкана српски велики жупан Стефан Немања тежио је да под своју контролу стави град Котор. То је вријеме које је претходило нестајању дукљанске државе. Наступајући као противник Византије, уњеним сукобима са коалицијама које су предводиле Угарска и Млетачка Република, Стефан Немања настојао је да искористи византијске тешкоће да би освојио овај град. Описујући ратовање из 1168. године, византијски хроничар Никита Хонијат каже да је Стефан Немања тада намјеравао да присвоји власт над Котором. Сазнавши за његове намјере, византијски цар упутио је против њега војску, на чијем се челу налазио Теодор Падијат. Након тог цар је одлучио да лично крене против српског великог жупана. Пред тим изазовом српски велики жупан се повукао.⁶² Страдање тројице браће могло би се довести у везу са овим притиском српског великог жупана. Напади Стефана Немање можда су могли представљати само једну епизоду тих дешавања, која су била повод за настанак традиције о

⁶¹ М. Васић, *Архитектура и скулптура у Далмацији од почетка IX до почетка XV века*, Београд 1922, 37; В. Кораћ, *О монументалној архитектури средњовековног Котора*, Споменик САН СВ (1956), 147-151; З. Чубровић, *Сполије у зидовима которске цркве Св. Луке*, Научни скуп „Црква Светог Луке кроз вјекове“, зборник радова, ур. В. Кораћ, Котор 1997, 43-49. О натпису који говори о времену градње ове цркве: Г. Томовић, *Натпис на цркви св. Луке у Котору из 1195 године*, Научни скуп „Црква Светог Луке кроз вјекове“, 23-32.

⁶² *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, обрада Ј. Калић, превод Н. Радошевић-Максимовић, Београд 1971, 146-147; Ј. Калић, *Српско-византијски сукоб 1168. године*, Зборник ФФ XI/1 (1970), 193, 194. У науци је присутно и мишљење да су се поменута дешавања одиграла нешто касније, 1171. год. (К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1978, 149-150; *Историја народа Југославије I*, Београд-Загреб-Љубљана 1953, 329 (М. Динић)). Позивајући се на Никиту Хонијата, дубровачки хроничар Мавро Орбин описује овај догађај, датујући га 1179. годином (М. Orbini, *Il Regno de gli Slavi*, 299).

вјерској димензији страдања которске браће коју доносе хроничари. То је, иначе, још увијек вријеме византијске власти на источном Јадрану и његовом залеђу.⁶³

Miljan GOGIĆ

CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE CIBORIUM FROM
THE SACRISTY OF THE ST. TRYPHON CATHEDRAL
DEDICATED TO THE PETILOVRIJENCI

Summary

In the St. Tryphon Cathedral, one side of the ciborium has been preserved containing the writing ANDREAE SANCTI IN DEI HONOREM SOCIORUMQUE MAIOREM. In addition to this, fragments of two sides have been preserved which, judging by the dimensions, appearance, decoration, material of which they are made, size and shape of the letters of the preserved sections of the writings, resemble the completely preserved side to a high degree. On a preserved fragment of one of the sides, there is a part of the text of the writingIKIFORIUS N..., while two accidentally discovered fragments of the third side still read +HOC OPVS EST LAB[O]..... TAM PVLCH[HRE] ??... Until now, scientists have not reached an agreement over the mutual relationship between the entirely preserved side and the fragments of the mentioned sides. Analyses ranged from statements that these were parts of one ciborium constructed in the 11th century, to claims that they were the sides of several ciboria, where it was also stated that the segments could belong to four different ciboria, created in the period ranging from the 9th to the 11th century.

The handwritten collection *Catharensia – Transumpta documentorum et statutorum civitatis, saec XII et XIII*, which is kept in the Archive of the Croatian Academy of Sciences and Arts in Zagreb, contains the text of a writing which solves many dilemmas regarding the story of the ciborium and its writing. The text of the writing in the stated manuscript reads:

HOC OPUS EST LABORATUS ET TAM PULCHRE DECORATUS
ANDREAE SANCTI IN DEI HONOREM SOCIORUMQUE MAIOREM
PRAESULIS SUB TEMPORE NICHIFORIUS NOMINE

Therefore, this is the full text of the writing from the mentioned sides of the ciborium, whose one side has been preserved entirely, along with two of them in fragments. According to the inscription on the margin of the text in the manuscript, it was one ciborium and it stood in the sacristy of the cathedral of Sv. Tryphon, located along the northeast side of the cathedral.

⁶³ J. Ферлуга, *Византијска управа у Далмацији*, Београд 1957.

The text of the writing from the collection, along with the preserved parts of the writing from the fragments of the ciborium's sides, offers the possibility to reconstruct the ideal text of the writing on the ciborium which would read:

+HOC OPUS EST LABORATUM ET TAM PULCHRE DECORATUM
ANDREE S(AN)C(T)I IN DEI HONOREM SOCIORUMQ(UE) MAIOREM+
PRAESULIS SUB TEMPORE NIKIFORIUS NOMINE

The Ciborium was dedicated to the Kotor martyrs Andrew, Peter and Lawrence, who perished because of their religious affiliation, with their bodies transferred to Dubrovnik. The Dubrovnik chroniclers Nikola Ranjina and Junije Rastić were the first to tell about their death. They connected their death to an earlier period, claiming that their relics were transferred from Kotor to Dubrovnik in 1026. Unlike them, the Anonymous chronicler of Dubrovnik states that the brothers died in 1161, and that they were moved to Dubrovnik in 1249. Andrija Zmajević told about the death of the *Bokelji* as well, stating that the brothers were killed in 1169, and that their bodies were transferred to Dubrovnik eight years later. As part of a presentation in his work, preserved in handwriting, the Perast native Francesco Smekja, who lived in the second half of the 18th century, also claims that they were executed in 1169, linking that event to the period when Nikephoros II was the bishop of Kotor. By analysing the known sources, it was established that a person with that name performed the duties of the bishop of Kotor in a period starting no earlier than 1167 and up to 1178. So, this is in fact the same person who is mentioned in the text of the writing on the ciborium. Therefore, we can reliably say that the information given by Andrija Zmajević—that the brothers were killed in 1169—is correct, and that *presul Nikiforius* from the text of the writing can be identified as the bishop Nikephoros II, about whom Flaminio Cornelius and Daniele Farlati wrote. *Terminus post quem* when the ciborium could have been constructed is 1169, when the brothers were killed, whereas *terminus ante quem* is 1178, when Nikephoros II was no longer bishop, which means that the ciborium must have been completed by that time. Ciborium stood in the sacristy of the cathedral of Sv. Tryphon probably until the middle of the XIVth century, when, during the great reconstruction of the cathedral, it was dismantled, and its parts were later embedded in the walls of the sacristy itself and other surrounding objects.